

Joanna Getka

**„Z DODANIEM WYRAŹNIEJSZEGO MORAŁU,
DLA ŁATWIEJSZEGO LUDZI PROSTYCH I NIEUKÓW
ZROZUMIENIA...”¹. RUSKOJĘZYZCZNE ADAPTACJE TEKSTÓW
O CHARAKTERZE DOGMATYCZNO-MORALIZATORSKIM
W UKRAIŃSKIEJ KULTURZE LITERACKIEJ (NA MATERIALE
WYDAŃ DRUKARNI BAZYLIAŃSKICH XVIII WIEK)**

Zarys problemu

Jednym z elementów wieloaspektowej działalności bazylianów związanej z ich pracą misyjną było drukarstwo. Typografie zakonne funkcjonowały w XVIII wieku przy klasztorach w Wilnie, Supraślu, Mińsku, Uniowie, Poczajowie i Lwowie. Badanie spuścizny typograficznej pokazuje jednak, że zakonnicy nie ograniczali się do powierzonej im misji, wykraczając daleko poza druk tekstów religijnych. Powoduje to, że ich działalność należy opisywać nie tylko jako zjawisko z zakresu historii religii, ale przede wszystkim jako zjawisko kulturowe. Bazylianie byli świetnie wykształceni: w efekcie gruntownej edukacji w uczelniach zachodnioeuropejskich mieli nie tylko przygotowanie lingwistyczne (znali zarówno języki codziennej komunikacji swoich odbiorców – polski i ruski, ale również języki obce), jak i kulturowe (świetnie orientowali się w ówczesnych tendencjach literackich i wydawniczych), dzięki czemu ich działalność stanowiła pomost między cywilizacją Wschodu i Zachodu. Wydawane przez zakonników teksty o charakterze religijnym kierowane były przy tym nie tylko do unitów, ale również katolików rzymskich i prawosławnych (głównie starowierców), dzięki czemu stanowiły

---

¹ Cyt. za: *Науки парохіалнія на недѣли и свята урочистія цѣлого року ... зъ приданіємъ при концѣ науки при шлюбѣ, двохъ наукъ при погребеніи ... зъ славенско-рускаго на простый и посполитый языкъ рускій преложенія*, Poczajów 1794.

swoistą platformę współpracy i porozumienia między różnymi wyznaniem chrześcijańskimi.

Warto podkreślić, że zakonnicy byli świetnie zorientowani w potrzebach swoich odbiorców, z którymi mieli stały kontakt podczas posługi duchownej i misji. W zależności więc od potrzeb własnych zakonu oraz preferencji odbiorców w drukarniach przyklasztornych wychodziły teksty w różnych językach, funkcjonujących na terenie wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej. Choć oficjalnie językiem urzędowym od końca XVII wieku (1696) był na tych terenach język polski, a językami nauki, religii, sztuki wyższej były elitarne greka, łacina i cerkiewnosłowiańszczyzna, to w powszechnym użyciu pozostawała ruszczyzna (prosta mowa), w latach swojego złotego okresu w XVI–XVII wieku język piśmiennictwa tych ziem. W XVIII wieku język ten nie był już używany powszechnie w celach literackich. W związku z przekonaniem o jego niskim prestiżu, jego funkcje przejęły wspomniane wyżej cerkiewszczyzna i polszczyzna. W tym kontekście warto podkreślić, że bazylianie przez cały XVIII wiek drukowali teksty w prostej mowie. Dzięki temu ich działalność należy traktować jako kulturotwórczą i wręcz narodotwórczą (budowania nowoczesnej świadomości narodowej Białorusinów i Ukraińców, której język jest istotną wartością)².

Choć jest oczywiste, że języki białoruski i ukraiński stanowią dwa odrębne systemy w grupie języków wschodniosłowiańskich, to pojęcie prosta (ruska) mowa odnosi się w równym stopniu do obu z nich. Nie znaczy to bynajmniej, że język tekstów powstałych na ziemiach etnicznie białoruskich i ukraińskich jest jednakowy. Wyraźnie zaznaczone są specyficzne cechy fonetyki i morfologii danych języków, ale dopiero dogłębna ich analiza za pomocą metod statystycznych pozwala w miarodajny sposób ustalić substrat etniczny prostej ruskiej mowy³. Ponieważ zaś w pracy analizowane będą przede wszystkim teksty wydane w Poczajowie (a tylko jednostkowo w Supraślu i Uniowie), a jako takie, reprezentujące cechy języka ukraińskiego, zasadne jest podkreślenie ich wpływu na właśnie

---

² J. Getka, *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*, Warszawa 2017.

³ Szerzej na ten temat patrz: J. Getka, *Białoruski? Ukraiński? Uwagi o metodologii klasyfikacji źródeł powstałych na ziemiach białoruskich i ukraińskich w XIV–XVII w.*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2010, nr 4, s. 50–67.

ukraińską (nie zaś w tym konkretnym przypadku – białoruską) kulturę literacką. Dlatego też w niniejszej analizie określenia prosta mowa czy język ruski będą charakteryzować język ukraiński XVIII wieku.

Celem niniejszego artykułu jest analiza tego elementu działalności typograficznej bazylianów, który związany był z adaptacją tekstów obcojęzycznych, które po kompilacji, uproszczeniu i dostosowaniu do miejscowych realiów ukazywały się w języku wiernych – prostej mowie. Pozwoli to przybliżyć się do odpowiedzi na pytanie o rolę tych tekstów w kształtowaniu ukraińskiej kultury literackiej.

Ponieważ kultura literacka, której czynnikiem podstawowym jest wspólnota językowa, jest zdeterminowana szeregiem wzajemnie przenikających się elementów, wynikających z ogólnego stanu kultury danego społeczeństwa⁴, w ramach tak sformułowanego zagadnienia postaram się prześledzić wpływ adaptacji ruskojęzycznych na rozwój ukraińskiego języka literackiego, tradycję literacką (środki wyrazu) oraz odbiorcę.

Ruskojęzyczne adaptacje

Stanowiące bazę źródłową dzieła ruskojęzyczne nie są tłumaczeniami w sensie dosłownym, a raczej tekstami o charakterze kompilacyjno-adaptacyjnym. Ilustracją tej tezy są przede wszystkim kolejne wydania teologii moralnej⁵, dwukrotnie wydane *Nauki parafialne*, przetłumaczone na

---

⁴ Por. *Kultura literacka*, [w:] *Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 245.

⁵ *Собрание припадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное имъ въ себѣ науку о сакраментяхъ, о десяти Божіихъ приказаняхъ о приказаняхъ церковныхъ и о науцѣ христіанской съ выкладомъ молитвы Отче нашъ и Богородице Дѣво или исповѣданія Вѣры православныя католическія...*, Супраśl 1722; *Собрание припадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное. Имущее в себѣ науку о сакраментяхъ, о десяти Божіихъ приказаняхъ, о приказаняхъ церковныхъ и о науцѣ христіанской, съ выкладомъ символа, или исповѣданія вѣры православныя кафолическія, съ выкладомъ молитвы: Отче нашъ и Богородице Дѣво. Такожде науку како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ в вѣры православной содержащее...*, Упіów 1732; *Поучение о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ, о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковныхъ: Съ приложениемъ обичной науки о догматахъ вѣры кафолической въ кратцѣ собранное: Особомъ духовнымъ, найпаче же презвитеромъ парохіалнімъ благоотребное*, Упіów 1745; *Богословія правоучительная, содержащая в себѣ собранное вкратцѣ поучение о святыхъ тайнахъ,*

prosty język przez Juliana Dobryłowskiego⁶, *Siemię słowa Bożego*⁷ i *Pysmena* Teodora Besarabskiego⁸.

Jeśli chodzi o pierwszą grupę wydań – kolejnych edycji teologii moralnej, to badaczka tych tekstów, Margarita A. Korzo dowodzi, że bezpośrednim wzorcem *Sobrania* i jego późniejszych wydań była niewątpliwie praca Leona Kiszki, *Now rożnych przypadkow z pełni doktorow Theologii Moralney ziazwiony* (Lublin 1693) przygotowana przez niego wcześniej, gdy był nauczycielem w szkole bazylianów we Włodzimierzu⁹. Podobieństwa między tekstami są widoczne na poziomie budowy tekstów, zawartości rozdziałów, a nawet tytułu, w którym *Sobranie pripadkov* może stanowić odpowiednik polskojęzycznego wydania: *Now rożnych przypadkow*.

Budowa innego wydanego przez bazylianów tekstu, zatytułowanego *Narodowiszczanije...* różni się nieco od struktury teologii moralnych: choć

о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ, о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казнехъ и карахъ церковныхъ съ приложеніемъ обычнѣя науки о догматахъ вѣры кафолическія, и лексікона славенско-полскаго..., Począjów 1751; *Богословія нравоучительная, содерѣжащая въ себѣ собраное вкратцѣ поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ, о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казнехъ и карахъ церковныхъ съ приложеніемъ обычнѣя науки о догматахъ вѣры кафолическія, и лексікона славенско-полскаго, особамъ духовнымъ, наипаче пресвитерамъ парохіалнымъ благопотребное, в монастыре Почаевскомъ Чина Святаго Васілія Великаго Року от воплощенія Христова 1756...,* Począjów 1756; *Богословія нравоучительная, содерѣжащая въ себѣ собраное вкратцѣ поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ божіихъ, о заповѣдяхъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казнехъ сиречь карахъ церковныхъ, с приложеніемъ обычнѣя науки о догматахъ вѣры кафолическія и некоторыхъ ведомостей особамъ духовнымъ, наипаче же пресвитеромъ парохіалнымъ благопотребное...,* Począjów 1787.

⁶ *Науки парохіальнія на недѣли и свѣта урочистія цѣлого року ... Зѣ славенско-рускаго на простый и посполитый языкъ рускій преложенія,* Począjów 1792 і *Науки парохіальнія на недѣли и свѣта урочистія цѣлого року...,* 1794.

⁷ *Сѣмя слова Божія на нивѣ сердець чловѣческихъ сѣяного, си есть на недѣли... і праздни-ки... поученія от иноковъ Почаевскаго монастыря изъ различныхъ авторовъ давнѣйшихъ же і настоящее проповѣдовавшихъ... простымъ языкомъ простѣйшаго ради іже по весехъ народа сложенная,* Począjów 1772; *Сѣмя слова божія на нивѣ сердець чловѣческихъ си есть изряднейшаяча недли всего лѣта поученія иноковъ Почаевскаго монастыря изъ различныхъ авторовъ давнѣйшихъ же и настоящее проповѣдовавшихъ, прежде собранная, нынѣ же с приложеніемъ и на праздники обновленія..., таже в душеспасительную чтуцымъ и послушающимъ ползу типомъ изданная,* Począjów 1781.

⁸ *Феодоръ Басарабскій, Писмена си есть Начатки догмато-нравоучительнѣя богословія, Образомъ Народоувчѣанія...,* Począjów 1771.

⁹ Szerzej: M.A. Korzo, *Sobranie pripadkov kratkoe (Supraśl 1722) na tle katolickich, siedemnastowiecznych Institutiones morale, [w:] Dziedzictwo unii brzeskiej,* Lublin–Supraśl 2012, s. 25–28.

również tu wykład umieszczono w formie katechizmowych pytań i odpowiedzi. Każdorazowo jest on jednak uzupełniony o „pożytki”, tj. przykłady z Pisma Świętego, pism ojców Kościoła, żywotów świętych, pism filozofów, a także opowieści i legend wzorowanych na *Złotej legendzie* Jakuba de Voragine¹⁰. Jest to typowa cecha katechizmów unickich, które wykraczały poza granice gatunku. Typowy dla katechizmu wykład podstawowych prawd wiary został w nich uzupełniony o liczne modlitwy, pieśni i budujące *exempla* oraz pouczenia dla duchowieństwa parafialnego¹¹.

Wśród źródeł, z których korzystał przy opracowaniu tekstu Fiodor Besarabski, można wymienić między innymi wcześniej wydane teksty polemiczne, kanoniczne, etyki chrześcijańskie. Konstruując tekst, opierał się na popularnej wówczas teologii Jana z Damaszku. Odsyłając do Jana Złotoustego, Besarabski zauważa, że nauki na temat kolejnych problemów wiary dobierał od prostszych do bardziej skomplikowanych, w celu umożliwienia dobrego przygotowania czytelnika do coraz trudniejszych treści. Podkreśla przy tym trudności, jakie miał przy spisaniu myśli – co innego nauczać mówiąc, co innego pisać. Prosi więc o wyrozumiałość w przypadku niezgrabnych sformułowań. Tego typu zapisy odzwierciedlają przy okazji trudności, jakie stały przed autorami tekstów pisanych w języku nieskodyfikowanym.

Tego rodzaju wzorce, które łatwiej lub trudniej zidentyfikować, służyły jako podstawa tekstów, o czym pisali we wstępie sami ich redaktorzy. Jednoznacznie stwierdza to Julian Dobryłowski, tłumacz *Nauk parafialnych...* (1794), wskazując zawiłą historię tekstu, którego włoski pierwowzór przetłumaczono następnie na polski i cerkiewnosłowiański. Kwestia ustalenia, czy tekst wydania poczajowskiego jest rzeczywiście tłumaczeniem, czy też w wersji z 1789 roku jest to tekst oryginalny, wzorowany jedynie na jakimś polskim bądź włoskim materiale, nie jest przy tym najistotniejsza. Z uwag Dobryłowskiego nie wynika jednoznacznie, czy tekst wydania poczajowskiego jest rzeczywiście przekładem, czy też przeróbką

---

¹⁰ M. Piłypczak-Majerowicz, *Książka i biblioteka bazylikańska w XVII–XVIII w. oraz wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*, „Hereditas Monasteriorum” vol. 1, 2012, s. 87.

¹¹ M.A. Korzo, *Unia brzeska a literatura katechetyczna: kilka uwag w sprawie teologii unickiej od XVII do połowy XVIII wieku*, [w:] *Śladami unii brzeskiej*, R. Dobrowolski, M. Zemło (red.), Lublin–Supraśl 2010, s. 77.

jakiegoś jednego bądź kilku tekstów. Powody do postawienia takiej tezy daje zresztą sam bazylianin zaznaczając, że nie jest to zwykły przekład na prosty, mówiony język ruski, lecz raczej adaptacja, poszerzona o „wyraźniejszy morał”, adresowana do prostych ludzi i „nieuków” w celu ich zbawienia¹².

Podkreślenie takiej – typowej przecież dla dzieł okresu Oświecenia – długiej drogi od oryginału przez pośrednictwo języków trzecich do adaptacji w prostej mowie miało przynajmniej dwie przyczyny. Pierwszą z nich mogła być chęć popularyzacji dzieła, opartego na źródłach, które czytano i doceniono w innych kulturach. Druga zaś – wskazywała na równorzędność wszystkich elementów łańcuszka językowego – ruszczyzna – język prosty był w tym ujęciu językiem równoprawnym polszczyźnie, cerkiewszczyźnie czy językowi włoskiemu. Czy faktycznie dzieło przeszło tak długą drogę w praktyce jest mało prawdopodobne – brak bowiem śladów włoskiego pierwowzoru w innych językach¹³. Samo jego wskazanie miało jednak określone, a zasygnalizowane wyżej przyczyny.

Nadawca i odbiorca – tłumacze bazylikańscy i unicka społeczność dawnej Rzeczypospolitej

Tłumacze wywodzili się spośród najzdolniejszych bazylianów, których po ukończeniu studiów w klasztorach wysyłano na studia teologiczne za granicę, gdzie oprócz pogłębiania wiedzy filozoficzno-teologicznej, uczyli się języków obcych, chłonili kulturę i zwyczaje innych narodów.

Wśród tłumaczy bazylikańskich najwięcej jest tych, którzy przekładali z włoskiego, francuskiego i łaciny na język polski i łaciński (dzieła włoskie). Wśród tych, których znamy z imienia i nazwiska, można wymienić: Maksymiliana Ryfło (ur. 1715 lub 1719 – zm. 1793), Porfiredo Skarbka-Ważyńskiego, Ignacego Kulczyńskiego (1694–1741), Augustyna Nowosielskiego (1711–1779), Augustyna Tomaszewskiego (1759–1814), Ignacego

---

¹² *Науки Парохіальній...*, 1794, wst. s. 3.

¹³ Szerzej na ten temat: J. Getka, *Kazania Dobryłowskiego – przekład czy dzieło oryginalne? Uwagi w dyskusji nad genezą XVIII-wiecznego zabytku Nauki Parochialnija*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, nr 3, s. 61–84.

Filipowicza (1751–1800)¹⁴. Zakonnicy ci znani są z opracowań tekstów o charakterze religijnym bądź o tematyce religijnej, ale nie był to jedyny kierunek ich działalności przekładowej. Przy drukarni supraskiej prężnie funkcjonował ośrodek tłumaczeń literatury pięknej. Prym w tym zakresie wiodł Melecjusz Ossuchowski, prefekt drukarni i tłumacz wielu powieści z francuskiego na polski.

Równolegle wydawano dzieła tłumaczone z języka polskiego i łacińskiego na cerkiewnosłowiański i ruski, którym posługiwali się wierni na co dzień. Wśród zasłużonych tłumaczy na język ruski i cerkiewnosłowiański można wymienić bazylianów Waleriana Synakiewicza, Waleriana Sienickiego (1736–), Makarego Neronowicza (1698–1766) czy Juliana Dobryłowskiego (ok. 1760–1825).

W tym kontekście należy jeszcze raz zwrócić uwagę na zasygnalizowane tylko wcześniej dwa aspekty związane z funkcjonowaniem cerkiewszczyzny i ruszczyzny na wschodnich rubieżach dawnej Rzeczypospolitej w XVIII wieku. Cerkiewszczyzna uważana była za jedyny język obrzędowy Cerkwi, dodatkowo język cerkiewnosłowiański – a może nawet bardziej cyrylica jako system graficzny – pozostawała dodatkowo swoistym wyróżnikiem kulturowym Rusinów od łacińsko-polskiego Zachodu¹⁵.

Krąg adresatów tłumaczeń na język cerkiewnosłowiański był zawężony do duchowieństwa unickiego. Dopiero za jego pośrednictwem treść tych dzieł docierała do wiernych Kościoła unickiego. Co jednak istotne, cerkiewnosłowiański język liturgiczny był niezrozumiały nie tylko dla parafian, ale także części duchowieństwa, co podkreślają już XVII-wieczni autorzy¹⁶. Myśląc o potrzebach i kompetencjach odbiorcy, nieznanego

---

¹⁴ Por. też. B. Lorens, *Bazylianie jako propagatorzy literatury łacińskiego kręgu kulturowego wśród społeczności unickiej w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, M. Kuczyńska (red.), Warszawa 2017, t. XI, s. 309–327.

¹⁵ Por. też.: Ю. Лабынцев, Л. Щавинская, *Некоторые обстоятельства и средства поддержания белорусско-украинской униатской литургической практики в XVII–XIX веках*, „Древняя Русь” 2000, nr 2, s. 128 i 129.

¹⁶ W przedmowie do przekładu *Ewangelii* Wasyl Ciapiński twierdzi, że *duchowni najmniej (cerkiewny) rozumieją, nawet się go nie uczą*. Za: Aleksander Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, Warszawa 1958, s. 359. Z kolei w przedmowie do wydania w Supraślu w roku 1722 słownika (*Лексикон сиреч словесник славенский, имеющ в себе словеса первее Славенския, Азбучныя, посем же Польския*) stwierdzono, że dany leksykon wydrukowano z myślą o kandydatach do

cerkiewszczyzny, już XVII-wieczni pisarze zaczęli dostosowywać ją do norm używanego na co dzień języka, częściowo literackiego, częściowo mówionego¹⁷.

Aby sprostać oczekiwaniom odbiorcy, którym było społeczeństwo kresowe, o różnym poziomie edukacji, na ogół niezbyt wykształcone, podatne na różnego rodzaju przesady i legendy, redaktorzy bazylikańscy musieli posługiwać się tymi samymi kodami kulturowymi. Ich działalność w tym zakresie modelowo wpisuje się w całości kształt kultury literackiej, zdeterminowanej ogólnym stanem kultury danego społeczeństwa, poziomem wykształcenia, rodzajem uczestnictwa w kulturze.

Znaczenie ruskojęzycznych adaptacji

Z zamieszczonej wyżej krótkiej charakterystyki XVIII-wiecznych tekstów o charakterze dogmatyczno-moralizatorskim wyłania się ich rola kulturotwórcza. Można je traktować jako ważne zjawisko kreujące sytuację lingwokulturową i socjokulturową ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Taka teza jest zresztą uzasadniona oceną działalności drukarni bazylikańskich, które były nie tylko zwykłymi zakładami poligraficznymi, ale ośrodkami pracy literackiej, redaktorskiej, tłumaczeniowej, centrami kulturowymi itp.

W efekcie ruskojęzyczne adaptacje wyraźnie wpływały na wybrane elementy tworzące kulturę literacką XVIII wieku na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: rozwój języka literackiego, tradycji literackiej (stylu) czy kształtowanie odbiorcy. Stały się załączkiem szerszej, w miarę spójnej tradycji prowadzącej do kształtowania poczucia własnej tożsamości unitów, tożsamości pogranicza dwóch światów – *Slavia Occidentalis* i *Slavia Orthodoxa*.

---

stanu duchownego Cerkwi Unickiej, gdyż „ledwo co setny” rozumie język cerkiewnosłowiański, co więcej – wielu spośród „jerejew” nie wie, co czyta! Za: Z. Jaroszewicz-Piersławcew, *Druki cyryliczne z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVIII wieku*, Olsztyn 2003, s. 191.

¹⁷ В. Передрієнко, *Формування української...*, op. cit., s. 61.

a) Wpływ adaptacji ruskojęzycznych na rozwój języka ukraińskiego

Będąca językiem liturgii Kościoła wschodniego, posiadająca specjalny status języka objawionego¹⁸ XVIII-wieczna cerkiewszczyzna nie była zrozumiana przez wiernych, dlatego też postulowana już od czasów Skoryny i późniejszych autorów (m.in. Joannicjusza Galatowskiego czy Piotra Mołyły) potrzeba zwracania się do wiernych w języku prostym była naturalną konsekwencją działalności misyjnej zakładającej skuteczne dotarcie do odbiorcy. Tezę tę potwierdzają zapisy w trebnikach, w których wskazano, że cerkiewnosłowiańskie modlitwy należy czytać po rusku¹⁹. Tendencja zwracania się do wiernych w ich języku, tak jak *людіе въ общыхъ своихъ бесѣдованіяхъ оупотребляти обыкоша*²⁰ powoduje, że do dziś zachowało się wiele zabytków w języku ruskim z XIV–XVII wieku. Jak się jednak powszechnie uważa, tradycja druku w tym języku w XVIII wieku zanikła. Jako moment odrodzenia, czy wręcz powstania współczesnej literatury ukraińskiej podaje się orientacyjnie wydanie „Eneidy” Iwana Kotlarewskiego w 1798 r. i twórczość Iwana Nekraszewicza²¹.

Analiza wymienionych wyżej tekstów bazylikańskich wskazuje jednak, że teza ta jest nieprawdziwa: tradycję druku w języku ruskim kultywowano również w XVIII wieku. Przegląd ruskojęzycznych adaptacji tekstów wydanych w XVIII wieku wykazuje, że bazylianie mieli świadomość filologiczną i działali na rzecz promocji prostej mowy jako języka literackiego. Zdając sobie sprawę z różnorodności gwar i dialektów języka ruskiego, nie tylko proponują, by wygłaszać kazania zgodnie z tradycją miejscową,

¹⁸ Por. *Mentalność rosyjska. Słownik*, A. Lazari (red.), Katowice 1995, s. 114–115.

¹⁹ *Trebnik*, Począjów 1741, s. 158. Por. też dedykacja Hieronima Kalityńskiego dla metropolity Sylwestra Lubienieckiego-Rudnickiego w pierwszym wydaniu *Narodowiszczanija*, por. *Слово къ народу кафеоліческому*, Począjów 1765. Było to zresztą powtórzenie też *Trebnika* Piotra Mołyły z roku 1646, *Евхологон, альбо Молитвослов или Требник*, Київ 1646, s. 55 i innych, np. Joannicjusz Galatowski, *Ключ разумьнія...*, Kijów 1659, karta 244b, za: Віталій Передрієнко, *Формування української літературної мови XVIII ст...*, s. 61.

²⁰ *Бесѣды парохіалнія на недѣли и нарочитіи свята всего ѣта, отъ Євангелій по обряду греческому расположенныхъ, с приложениемъ при концѣ бесѣды при шлюбѣ, такожде на пятки великаго Поста, о страстехъ Христовыхъ: Первіе Полскимъ діалектомъ в градѣ Вильн печатаннія. Днесъ же... на славенско-руській языкъ, удобнійшаго ради парохомъ рускимъ употребленія, претолкованнія*, Począjów 1789, s. 10.

²¹ В. Русанівський, *Історія української літературної мови*, Kijów 2002, s. 151; *Literatura ukraińska*, M. Jakóbiec (oprac.), Warszawa 1962, s. 70.

ale również drukują teksty w tym języku. Było to swoistym „krokiem naprzód” na drodze do stworzenia spójnej normy języka pisanego: teksty bazylianów napisane są i wydane już w tym właśnie języku prostym²². Dzięki odpowiedniemu zapisowi, wykorzystującemu ortografię piśmiennictwa cerkiewnosłowiańskiego z jednej strony, z drugiej zaś żywą artykulację wybranych grafemów na gruncie ruskim, rola wygłaszającego tak napisany tekst polegała już tylko na jego przeczytaniu. Nie musiał już troszczyć się o tłumaczenie tekstu cerkiewnosłowiańskiego na język wiernych: przekładu dokonali bazylianie. Miało to niebagatelną rolę w podniesieniu prestiżu języka mówionego, ukazaniu jego przydatności do celów literackich.

W prostej linii prowadziło to do zmiany percepcji języka codziennej komunikacji i ukazania jego potencjalnych funkcji, w tym jako języka ksiąg i tekstów zawierających treści abstrakcyjne. Będąc jednym z języków wydań bazylikańskich, prosta mowa urastała do rangi języka równorzędnego uznanym już językom literackim o długiej tradycji. Druki w tym języku świadczyły przy tym o bogactwie kultury etnicznej własnego narodu, unaoczniały możliwości języka „ruskiego”, adekwatnego na potrzeby literatury i przygotowywały grunt do późniejszego odrodzenia kultury i literatury ukraińskiej, a także XIX-wiecznych ruchów narodotwórczych.

b) Wpływ adaptacji ruskojęzycznych na rozwój tradycji literackiej

Prowadzona misja religijna i nastawienie na odbiorcę wymuszały poszukiwanie skutecznej drogi kontaktu z niewykształconymi często wiernymi. Dlatego kierowane do nich nauki musiały cechować się prostotą wywodu, dostosowanego do mentalności i wieku odbiorców: *простцемъ и малимъ дѣтемъ*, prawdy wiary należało tłumaczyć spokojnie i cierpliwie (N.1768: wst. 5).

W celu pozyskania wiernych należało dodatkowo uwzględnić ich system wartości, co łączy się z cyrylometodiańską tradycją konieczności zrozumienia lokalnych doświadczeń i światopoglądu osób, do których

---

²² Szerzej na temat cech językowych zabytków poczajowskich patrz: J. Getka, *U progu modernizacji...*, op. cit., s. 175–217; eadem, *Prosta mowa końca XVIII wieku. Język „Nauk Parafialnych” (Poczajów 1794)*, Warszawa 2013.

kierowano misje²³. Założenia te bazylianie stosowali nie tylko w praktyce misyjnej podczas rozmów z wiernymi, ale również w wydawanych przez siebie tekstach. Ich wagę podkreślał Walerian Synakiewicz, pierwszy redaktor cerkiewnosłowiańskiego wariantu wspomnianego już tekstu *Nauki parafialne...*²⁴. Obok postulatu tłumaczenia tekstu na język prosty wysuwał dodatkowo konieczność uproszczenia stylu i wątpił, by niewykształceni odbiorcy zrozumieli zawiłe figury retoryczne (*невъжество реченій*²⁵). Poszerzenie tekstu o „wyraźniejszy morał” potwierdzało więc nie tylko dążenie do używania języka stosowanego przez wiernych na co dzień, ale zarazem do unikania zawiłego „bizantyjskiego stylu” przekazu. Niewątpliwie tego typu zabiegi sprzyjały gruntowaniu się religijnej tradycji piśmienniczej unitów.

Formowanie się specyficznego stylu wypowiedzi można prześledzić w kolejnych wydaniach ruskojęzycznej teologii moralnej. Nie wzorowała się ona na wcześniejszej tradycji wschodniochrześcijańskiej, a raczej na tradycji katolickiej (tzw. *Institutiones morales*²⁶), nawiązuje bowiem do popularnych w XVIII wieku prac teologów katolickich: Paula Gabriela Antoino’a (*Theologia uniuersa speculativa et dogmatica* czy *Theologia moralis uniuersa*), Honoré Tournélego (*Praelectiones theologicae*), Johanna Georga Reiffenstuela (*Theologia moralis*) i innych²⁷. Teksty te służyły jako podręczniki z zakresu teologii moralnej i poruszały ogólne kwestie sumienia, prawa, grzechu. Zawarty w nich wykład przykazań i sakramentów podawano w schematycznej strukturze: rozdział o sakramentach chrztu, bierzmowania, eucharystii, pokuty, ostatniego namaszczenia, kapłaństwa, małżeństwa, następował po charakterystyce przykazań i różnych rodzajów grzechów²⁸. W tej strukturze mieściły się również wydawane przez bazylianów teksty polskojęzyczne pt. *Teologia, Teologia moralna* czy *Teologia*

²³ Jan Paweł II, *Encyklika Slavorum Apostoli*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/slavorum.html (dostęp: 13.12.2017).

²⁴ *Бесѣды парохіалнія на недѣли и нарочитіи свята всего лѣта...*, Poczajów 1789.

²⁵ *Ibidem*, s. 10.

²⁶ M.A. Korzo, *Sobranie pripadkov kratkoe...*, op. cit., s. 29.

²⁷ Por. też: I. Клімаў, *Беларускія і ўкраінскія катэхізісы XVI–XVIII ст.: крытэрыі адбору помнікаў (некаторыя метадалагічныя заўвагі)*, [w:] *Крыніцзнаўства, археаграфія, архівазнаўства ў XX–XXI ст. у Беларусі: зб. навук. артыкулаў, прысвечаных 100-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка*, С.М. Ходзін (red.), Мінск 2007, s. 90–94.

²⁸ M.A. Korzo, *Sobranie pripadkov kratkoe...*, op. cit., s. 29.

dogmatyczna²⁹. Warto zauważyć, że wymienione traktaty zaczynały się zazwyczaj od ogólnej charakterystyki zagadnienia, a następnie szczegółowo w formie katechizmowych pytań i odpowiedzi przybliżono różne jego aspekty. Teksty ruskojęzyczne były skrócone o początkowy wstęp do omawianego dalej zagadnienia, wszystkie poruszane problemy znajdowały rozwinięcie w odpowiedziach na kolejne pytania związane z tematem. Unikano długich wywodów, teksty cechowała jasność i konkretność wypowiedzi. Prezentowany tu wywód wyróżnia logiczne myślenie przyczynowo-skutkowe oraz dążenie do wyeliminowania typowego dla ludności wiejskiej myślenia magicznego, wyrażającego się w skłonności do różnych wierzeń, zabobonów, co klasyfikowano jako grzech przeciw I przykazaniu. Unikano też odniesień do realiów nieznanymi czytelnikom: do innych krajów czy dawnych czasów. Zastępowano je lokalnymi faktami bądź usuwano w ogóle. Znamiennym tego przykładem może być fragment dotyczący konsekwencji grzechu przy przyjęciu sakramentu eucharystii z pominięciem spowiedzi. Fragmenty opisujące napaść smoków na Rzym, kobietę, która z tego powodu odgryzła sobie język, przypadki mężczyzn, u których wskutek grzechu w brzuchu załęgły się muchy bądź też eucharystia zmieniła się w kamień, jako niewiarygodne usunięto z kolejnych wydań³⁰. W drugim wydaniu *Ziarna słowa Bożego* brakuje niezrozumiałych zapewne przypowieści o cesarzu rzymskim Tyberiuszu czy Trajanie z Hiszpanii³¹.

---

²⁹ J. Narolski, *Teologia moralna albo do obyczajów ściągająca się przez pewnego Bazyliana Kapłana Prow. Litew. Zebrana na dwie części podzielona...*, Wilno 1777; J. Narolski, *Teologia moralna albo do obyczajów ściągająca się przez przez X. Z.S. Bazylego W.S.Th.D. I jej niegdyś profesora zebrana, na dwie części podzielona, a teraz potrzebnymi w wielu miejscach do pierwszej części przydatkami od autora pomnożona...*, Wilno 1791; A. Koronczewski, *Theologia moralna dla sposobujących się do stanu Kapłańskiego y owszem wszystkich duchownych staranie dusz ludzkich mających... w swych traktatach zebrana przez... archiprezbitera katedralnego i oficjale brzeskiego, archidiacona włodzimirskiego, cz. I, II, Supraśl 1779; A. Kyriatt, *Theologia dogmatyczna z autorów w tey o Bogu y rzeczach boskich umiejętności dobrze zastużonych wyjeta przez X. Ambrożego Kyriatta Z.S.B. W. Kapłana w Semin. Brzeskim na polskim dyalekcie darwana...*, Wilno 1799; P. Kulczycki, *Tręść Teologiczney nauki obyczajney Z Autorow Klassycznych Antoine i innych łacińskich przez rozmowy na kształt katechizmu dla łatwiejszego uczenia się i pojęcia osobom duchownym...*, Poczajów 1787; P. Kulczycki, *Tręść Teologiczney nauki obyczajney z autorow Klassycznych Antoine i innych łacińskich przez rozmowy na kształt katechizmu dla łatwiejszego uczenia się i pojęcia osobom duchownym... Niegdyś od S.P.Ż.X. Kulczyckiego... wybrana, a teraz odnotwiona...*, Poczajów 1792.*

³⁰ *Sobranije pripadkov 1722...*, op. cit., s. 23–24.

³¹ *Сбмя слова божія, на нивъ сердцець челоѡческихъ съяннаго...*, 1772, s. 215.

Skracano także, głównie ze względów stylistycznych, przydługie rozważania, które w zasadzie nie wносиły nowych treści³². Zastępowano je bezpośrednimi zwrotami do słuchaczy, różnego rodzaju wykrzyknieniami, powtórzeniami, pytaniami retorycznymi, które były głęboko osadzone w miejscowych realiach. Unikano przy tym patosu, wywody podawane są przez bazylikańskich kaznodziejów z odrobiną humoru, co świadczy o znakomitej znajomości wiernych oraz parafialnych problemów, a także o ich kunszcie oratorskim, polegającym na umiejętności burzenia barier komunikacyjnych między nimi a wiernymi:

То оуже се ест (скажете) не по нашему но противное? Обаче пождѣте мало, стойте, несмушайтеся, я вась погѣшу. И хочѣ то ваше колядованіе, щедрованіе, новолѣтованіе потроху еше воняетъ забобонами, менша еднакъ з' тымъ: и я вамъ буду нынѣ щедровати³³.

Opisane wyżej zabiegi XVIII-wiecznych redaktorów stanowią tym samym rozwinięcie, dopracowanie tradycji tekstów ruskich ewangeliarzy kaznodziejskich XVI–pocz. XVII w. Autorzy kazań ruskich³⁴ faktycznie wypracowali nowy model kazań, dostosowując je do własnych potrzeb. Cechuje je zwarta budowa, odejście od przesadnie alegorycznego sposobu tłumaczenia tekstów biblijnych oraz swoista „pospolityzacja” tekstów: zrozumiwały wykład, nieskomplikowana, pozbawiona teologicznych szczegółów argumentacja, duży ładunek perswazyjny, zbliżenie języka do ówczesnej mowy potocznej. Owo uproszczenie tekstu, powodujące niekiedy wręcz obniżenie jakości artystycznej utworu, nie jest jednak ich wadą, a stanowi cechę charakterystyczną tego typu zabytków³⁵, uwarunkowaną nowymi wymogami gatunkowymi, a także zapotrzebowaniem słuchaczy.

W efekcie na podstawie wzorców zachodniej i wschodniej tradycji literackiej i oratorskiej wypracowywano własne, opierające się na potrzebach odbiorców schematy, stanowiące swoistą kulturę środka.

---

³² Por. usunięcie całego fragmentu z: *Сѣмя слова божія, на нивѣ сердцець челоувѣческихъ сѣянаго...*, 1772, s. 195.

³³ *Сѣмя слова божія, на нивѣ сердцець челоувѣческихъ сѣянаго...*, 1772, s. 7.

³⁴ Por.: H. Czuba, *Relacje nadawczo-odbiorcze w ukraińskich Ewangeliarzach kaznodziejskich drugiej połowy XVI – początku XVII wieku (w zestawieniu z Postyllą Mikołaja Reja)*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*; t. 2: *Tekst a gatunek*, D. Ostaszewska (red.), Katowice 2004, s. 375–383.

³⁵ *Ibidem*, s. 377.

c) Wpływ adaptacji ruskojęzycznych na kształtowanie odbiorcy

Badanie ruskojęzycznych adaptacji tekstów o charakterze moralno-dogmatycznym w kontekście ich oddziaływania na odbiorców prowadzi w prostej drodze do rozważań nad tożsamością kulturową unitów. Warunkują ją zarówno różne czynniki wewnętrzne: elementy dziedzictwa, typ, proporcje i ustrukturyzowanie elementów składających się na daną kulturę, jak i kontekst zewnętrzny, który tworzą kontakty z innymi kulturami, występującymi w różnym natężeniu w przeszłości i teraźniejszości³⁶.

W tym kontekście warto zauważyć, że omawiane teksty, niezależnie od naturalnej dla nich treści o charakterze religijno-dogmatycznym, można rozpatrywać również jako swoiste pomoce „dydaktyczne” w dynamicznym, planowym procesie edukacji społeczeństwa, procesie kształtowania jego wartości (poszanowanie prawa, tolerancja religijna, hierarchia i uczciwość społeczna, troska o dobro wspólne państwa)³⁷. Sugerowany nakaz poszanowania prawa różnił się od wizji relacji międzyludzkich kreowanych przez teologie prawosławne, stawiające na umocnienie władzy absolutnej m.in. przez podporządkowanie jednostki państwu i jego przedstawicielom.

Przekazując konkretny model wychowawczy, teksty te, upowszechniane następnie przez duchownych unickich wśród wiernych, tworzyły nowy, bazujący na tradycji Wschodu (tradycja) i Zachodu (prawo) system wartości unitów.

Kształtowaniu świadomości odrębności odbiorcy służyło także ukazywanie różnic w stosunku do innych grup etnicznych czy wyznaniowych (kategoria: „swój – obcy”³⁸), dlatego występowały częste porównania typu: *w odróżnieniu od „Rzymian” u Greków i na Rusi...* oraz ukazywanie tradycji

---

³⁶ K. Kwaśniewski, *Tożsamość kulturowa*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Z. Staszczak (red.), Warszawa–Poznań 1987, s. 351–352.

³⁷ Przy okazji teksty te zawierają wiele informacji na temat ówczesnego życia (kwestie zawierania umów, płacenia podatków, funkcjonowania sądów, spraw spadkowych, kwestie szacunku dla starszych, kwestie małżeństwa), por.: *Народовѣщаніе...*, 1768, s. 132; *Собраніе прыпадковъ...* 1722, s. 110v; *Собраніе прыпадковъ...* 1732, s. 97v; *Поученіе о святыхъ тайнахъ...* 1745, s. 111; *Богословія правоучителная...* 1751, s. 128v; *Богословія правоучителная...* 1756, s. 102v; *Богословія правоучителная...* 1787, s. 137v; *Чинь Іерейскаго наставленія в пути вѣчныхъ жизни большнующихъ*, Roszajów 1776, s. 11v; *Оеодоръ Басарабскій, Лисмена...*, s. 183 i nast.

³⁸ A. Szyfer, *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań 1996, s. 27–30.

innych narodów³⁹. Warto zauważyć przy tym, że o ile kwestie dogmatyczne tłumaczone są zazwyczaj przez porównanie lub opozycję do odpowiadających im założeń katolicyzmu rzymskiego bądź prawosławia, o tyle stale podkreśla się, że jest to „polska Ruś”. Choć tego typu sformułowania budzą nierzadko zarzuty dotyczące działalności bazylianów na rzecz latynizacji obrządku, to ich dorobek wydawniczy pozwala sformułować tezę, że zakonnicy budowali ruską tożsamość kulturową w poczuciu odrębności od Lachów („panów”) i Moskali („prawosławnej ciemnoty”, „agresora”). Jednocześnie należy podkreślić silne osadzenie zakonników w kulturze swoich odbiorców, kulturze ludowej, jej znajomość, rozumienie i odwoływanie się do jej wartości.

W efekcie mamy do czynienia z bardzo złożonymi procesami kulturowymi, które często są oceniane jednostronnie, jako działalność o charakterze polonizacyjnym. Choć rzeczywiście trudno zaprzeczyć, że zmiany w obrzędowości grekokatolików prowadziły do zbliżenia z tradycją zachodnią, to sugerowanie, że tego typu działania niszczyły tożsamość ruską, jest już zbyt uproszczonym uogólnieniem. Wydaje się raczej, że zarysowuje się tu proces tworzenia się nowej grupy odbiorców – unitów, o odmiennej tożsamości kulturowej, która stanowi nową jakość, odmienną od tożsamości prawosławnej i katolickiej-rzymskiej, a powstałej na styku wschodniej i zachodniej tradycji chrześcijańskiej.

Zakończenie

Kulturę literacką, będącą składową kultury narodu, tworzy wiele czynników. Jest ona nierozzerwalnie związana z językiem komunikacji danej grupy etnicznej. Wspomniana grupa – czytelnicy, z jednej strony ją kreują (pisarze dostosowują do odbiorcy swoją wypowiedź literacką), z drugiej zaś – stanowią obiekt jej oddziaływania, a w tym sensie ulegają wpływom twórców.

Celem niniejszego artykułu było prześledzenie roli ruskojęzycznych (ukraińskojęzycznych) adaptacji tekstów o charakterze religijno-moraliza-

---

³⁹ Por. *Народовѣцаніе...*, 1768, s. 262–262v; *Собраніе прыпадковъ...* 1722, s. 2, 20, 90, 90v; *Почуеніе о святыхъ тайнахъ...* 1745, s. 1, 18, 90v; *Богословія правоучителная...* 1751, s. 1, 18, 105; *Богословія правоучителная...* 1756, s. 2v, 17v, 92v.

torskim pod kątem ich znaczenia dla trzech wskazanych wyżej elementów kultury literackiej ziem południowo-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w XVIII wieku, które wydają się najważniejsze: język, styl i nadawca–odbiorca.

Znaczenie to było niemałe: tłumaczone dzieła w języku ruskim, zbliżonym do ówczesnego języka mówionego (w danym przypadku *de facto* – języka ukraińskiego XVIII wieku), podnosiły prestiż i potwierdzały adekwatność tego języka na potrzeby literatury. Sprzyjało to w efekcie rozwojowi literackiego języka ukraińskiego, a pośrednio świadczy także o ewolucyjnym charakterze ukraińskiej kultury literackiej na przestrzeni wieków. Poza ukazywaniem możliwości języka codziennej komunikacji niecierzącego się w ówczesnym czasie prestiżem, należy wspomnieć również o tworzeniu się specyficznego stylu literatury religijnej, który cechował jasny i prosty wywód, ściśle zespolenie z tradycjami lokalnymi i aktualność odwołań.

Równie istotnym elementem związanym z adaptacjami ruskojęzycznymi jest przekazywany w nich system wartości, który z jednej strony odzwierciedlał potrzeby odbiorców, z drugiej zaś – niewątpliwie je kształtował. Nawiązywał on do moralno-prawnych wzorców świata Zachodu (kwestie relacji społeczno-kulturowych czy prawno-ekonomicznych, dotyczących zawierania umów, podatków, funkcjonowania sądów, spraw spadkowych), a zarazem mocno był osadzony w realiach miejscowych (liczne odniesienia do lokalnych tradycji, świąt, wierzeń). Całokształt działań bazylianów niewątpliwie wpływał na formowanie się swoistej „trzeciej jakości”, Slavii Unita, kultury na pograniczu Slavia Occidentalis i Slavia Orthodoxa.

Bibliografia

- Brückner A., *Dzieje kultury polskiej*, Warszawa 1958, t. 2.
[Czapski Franciszek, Stanisław Kostka], *Mysł szczerą jak być dobrym mężem y oycem, każdemu z powołania swego przystoi*, Supraśl 1787.
Czuba H., *Relacje nadawczo-odbiorcze w ukraińskich Ewangeliarzach kaznodziejskich drugiej połowy XVI–początku XVII wieku (w zestawieniu z Postyllą Mikołaja Reja)*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, D. Ostaszewska, (red.), t. 2: *Tekst a gatunek*, Katowice 2004.

- Getka J., *Białoruski? Ukraiński? Uwagi o metodologii klasyfikacji źródeł powstałych na ziemiach białoruskich i ukraińskich w XIV–XVII w.*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2010, nr 4.
- Getka J., *Kazania Dobryłowskiego – przekład czy dzieło oryginalne? Uwagi w dyskusji nad genezą XVIII-wiecznego zabytku Nauki Parochialnija*, „Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” 2009, nr 3.
- Getka J., *Prosta mowa końca XVIII wieku. Język „Nauk Parafialnych” (Począjów 1794)*, Warszawa 2013.
- Getka J., *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*, Warszawa 2017.
- Jan Paweł II, *Encyklika Slavorum Apostoli*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/encykliki/slavorum.html.
- Jaroszewicz-Pierśławcew Z., *Druki cyrylickie z ofycyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVIII wieku*, Olsztyn 2003.
- Koronczewski A., *Theologia moralna dla sposobiących się do stanu Kapłańskiego y owszem wszystkich duchownych staranie dusz ludzkich mających... w swych traktatach zbrana przez... archiprezbitera katedralnego i officjara brzeskiego, archidiacona włodzimirskiego*, cz. I, II, Supraśl 1779.
- Korzo M.A., *Sobranie pripadkow kratkoe (Supraśl 1722) na tle katolickich, siedemnastowiecznych Institutiones morale*, [w:] *Dziedzictwo unii brzeskiej*, Lublin–Supraśl 2012.
- Korzo M.A., *Unia brzeska a literatura katechetyczna: kilka uwag w sprawie teologii unickiej od XVII do połowy XVIII wieku*, [w:] *Śladami unii brzeskiej*, R. Dobrowolski, M. Zemło (red.), Lublin–Supraśl 2010, s. 64–80.
- Kulczycki P., *Treść Teologiczney nauki obyczajney Z Autorow Klassycznych Antoine i innych łacińskich przez rozmowy na kształt katechizmu dla łatwiejszego uczenia się i pojęcia osobom duchownym...*, Począjów 1787.
- Kulczycki P., *Treść Teologiczney nauki obyczajney z autorow Klassycznych Antoine i innych łacińskich przez rozmowy na kształt katechizmu dla łatwiejszego uczenia się i pojęcia osobom duchownym... Niedys od S.P. J.X. Kulczyckiego... wybrana, a teraz odnowiona...*, Począjów 1792.
- Kwaśniewski K., *Tożsamość kulturowa*, [w:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, Z. Staszczak (red.), Warszawa–Poznań 1987, s. 351–352.
- Kyriatt A., *Theologia dogmatyczna z autorów w tey o Bogu y rzeczach boskich umiejętności dobrze zaśluzonych wyjęta przez X. Ambrożego Kyriatta Z.S.B. W. Kapłana w Semin. Brzeskim na polskim dyalekcie dawana...*, Wilno 1799.
- Literatura ukraińska*, M. Jakóbiec (oprac.), Warszawa 1962.
- Lorens B., *Bazylianie jako propagatorzy literatury łacińskiego kręgu kulturowego wśród społeczności unickiej w Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem. Prawosławie i unia*, M. Kuczyńska (red.), Warszawa 2017, t. XI.
- Mentalność rosyjska. Słownik*, A. Lazari (red.), Katowice 1995.

- Narolski J., *Teologia moralna albo do obyczajów ściągająca się przez pewnego Bazylia-
na Kapłana Prow. Litew. Zebrana na dwie części podzielona...*, Wilno 1777.
- Narolski J., *Teologia moralna albo do obyczajów ściągająca się przez X. Z.S. Bazylego
W.S.Th.D. I jej niegdyś profesora zebrana, na dwie części podzielona, a teraz po-
trzebniemi w wielu mieyscach do pierwszej części przydatkami od autora pomnożo-
na...*, Wilno 1791.
- Pidtypczak-Majerowicz M., *Książka i biblioteka bazyliańska w XVII–XVIII w. oraz
wpływ kasat na stan ich zachowania i opracowania*, „Hereditas Monasteriorum”
2012, vol. 1.
- Szyfer A., *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań 1996.
- Słownik terminów literackich*, J. Sławiński (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków–
Gdańsk–Łódź 1988.
- Trebnik, Poczajów 1741.
- Басарабскій Феодоръ, *Писмена си есть Начатки догмато-нравоучительныя
богословіи, Образомъ Народовъщанія...* Poczajów 1771.
- Бесѣды парохіалнія на недѣли и нарочитіи свята всего ѣта, отъ Евангелій
по обряду греческому расположенныхъ, с приложеніемъ при концѣ бесѣды при
шлюбѣ, такожде на пятки великаго Поста, о страстехъ Христовыхъ:
Первіе Полскимъ діалектомъ в градѣ Вильн печатаннія. Днесъ же... на сла-
венско-рускій языкъ, удобнійшаго ради парохомъ рускимъ употребленія,
претолкованнія*, Poczajów 1789.
- Богословіа нравоучительная, содержащая в себѣ собраное вкратцѣ поученіе
о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ,
о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковныхъ съ при-
ложеніемъ обычныя науки о догматахъ вѣры кафолическія, и лексікона
славенско-полскаго...*, Poczajów 1751.
- Богословіа нравоучительная, содержащая въ себѣ собраное вкратцѣ поученіе
о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ,
о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковныхъ съ при-
ложеніемъ обычныя науки о догматахъ вѣры кафолическія, и лексікона
славенско-полскаго, особамъ духовнымъ, наипаче пресвитерамъ парохіал-
нымъ благопотребное, в монастыре Почаевскомъ Чина Святаго Васіліа
Великаго Року от воплощенія Христова 1756...*, Poczajów 1756.
- Богословіа нравоучительная, содержащая въ себѣ собраное вкратцѣ поученіе
о святыхъ тайнахъ, о добродетелехъ богословскихъ, о заповѣдехъ божіихъ,
о заповѣдяхъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ сиречь карахъ церковныхъ, с при-
ложеніемъ обычныя науки о догматахъ вѣры кафолическія и некоторыхъ
ведомостей особамъ духовнымъ, наипаче же пресвитеромъ парохіалнымъ
благопотребное...*, Poczajów 1787.
- Евхологіон, альбо Молитвослов или Требник*, Київ 1646.

Клімаў І., *Беларускія і ўкраінскія катэхізісы XVI–XVIII ст.: крытэрыі адбору помнікаў (некаторыя метадалагічныя заўвагі)*, [w:] *Крыніцзнаўства, археаграфія, архівазнаўства ў XX–XXI ст. у Беларусі: зб. навук. артыкулаў, прысвечаных 100-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка, С.М. Ходзін (red.)*, Мінск 2007.

Лабынцев Ю., Щавинская Л., *Некоторые обстоятельства и средства поддержания белорусско-украинской униатской литургической практики в XVII–XIX веках*, „Древняя Русь” 2000, nr 2.

Науки парохіалнія на недѣли и свята урочистыя цѣлого року ... зъ приданіемъ при концѣ науки при шлюбѣ, двохъ наукъ при погребеніи ... зъ славенско-рускаго на простый и посполитый языкъ рускій преложенія, Рoczajów 1794.

Науки парохіальнія на недѣли и свята урочистія цѣлого року ... Зъ славенско-рускаго на простый и посполитый языкъ рускій преложенія, Рoczajów 1792.

Передріенко В., *Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі*, Кіjów 1979.

Поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ, о заповѣдехъ церковнихъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковнихъ: Съ приложеніемъ обичной науки о догматахъ вѣры кафолической въ кратцѣ собранное: Особомъ духовнімъ, найпаче же презвитеромъ парохіалнімъ благопотребное, Уніów 1745.

Русанівський В., *Історія української літературної мови*, Кіjв 2002.

Собраніе припадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное. Имущее в себѣ науку о сакраментлахъ, о десяти Божіихъ приказаняхъ, о приказаняхъ церковныхъ и о науцѣ христіанской, съ выкладомъ символа, или исповѣданія вѣры православныя кафолическія, съ выкладомъ молитвы: Отче нашъ и Богородице Дѣво. Такожде науку како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжсовъ в вѣры православной содержащее..., Уніów 1732.

Собраніе прыпадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное имѣющее въ себѣ науку о сакраментлахъ, о десяти Божіихъ приказаняхъ о приказаняхъ церковныхъ и о науцѣ христіанской съ выкладомъ молитвы Отче нашъ и Вогородице Дѣво или исповѣданія Вирѣ православнія католическія..., Supraśl 1722.

Сѣмя слова Божія на нивѣ сердцеъ чловѣческихъ сѣяного, си есть на недѣли... і праздники... поученія от іноковъ Почаевскаго монастыря изъ различныхъ авторовъ давнѣйшихъ же і настоящо проповѣдовавшихъ... простымъ языкомъ простѣйшаго ради іже по весехъ народа сложенная, Рoczajów 1772.

Сѣмя слова божія на нивѣ сердцеъ чловѣческихъ си есть изряднейшаяча недли всего льта поученія іноковъ Почаевскаго монастыря изъ различныхъ авторовъ давнѣйшихъ же и настоящо проповѣдавшихъ, прежде собранная, нынѣ же с приложеніемъ и на праздники обновленная..., таже в душеспасительную чуущымъ и послушающимъ ползу типомъ изданная, Рoczajów 1781.

Чинь Іерейскаго наставленія в пути вѣчныя жизни бользнующихъ, Рoczajów 1776.

**„Z DODANIEM WYRAŹNIEJSZEGO MORAŁU, DLA ŁATWIEJSZEGO LUDZI
PROSTYCH I NIEUKÓW ZROZUMIENIA...” RUSKOJĘZyczne ADAPTACJE
TEKSTÓW O CHARAKTERZE DOGMATYCZNO-MORALIZATORSKIM
W UKRAIŃSKIEJ KULTURZE LITERACKIEJ (NA MATERIALE WYDAŃ
DRUKARNI BAZYLIAŃSKICH XVIII WIEK)**

Źródłem do badań w ramach niniejszego artykułu są adaptacje tekstów o charakterze religijnym (moralizatorskim) wydanych w drukarniach bazyliańskich w XVIII wieku. Teksty, których pierwowzorami są utwory w języku polskim i łacińskim, wydano w języku ruskim (prostej mowie) – powszechnym środkiem komunikacji na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w celu lepszej popularyzacji założeń unii brzeskiej i zasad obrządku greckokatolickiego. Analiza tych tekstów świadczy o ich wpływie nie tylko na kształtowanie się tożsamości kulturowej unitów, ale i ciągłości procesów literackich w kulturze ukraińskiej i białoruskiej.

Słowa kluczowe: bazylianie, drukarstwo, XVIII wiek, kultura literacka, prosta mowa.

**“WITH THE CLEARER MORALITY, EASIER FOR SIMPLE PEOPLE
AND IGNORAMUSES FOR UNDERSTANDING” ADAPTATIONS
OF DOGMATIC AND MORALIZING TEXTS IN PROSTA MOVA
IN UKRAINIAN LITERARY CULTURE (ON THE MATERIAL OF EDITIONS
OF BASILIAN PRINTING HOUSES, 18TH CENTURY)**

The source for research in this article are adaptations of dogmatic and moralizing texts printed in Basilian typography in 18th century. Examined texts have Polish, Latin and Orthodox Church language origin. Their role in shaping the Ukrainian literary language and style typical of Ukrainian religious literature was studied. Analyses of their influence on the formation of recipients, and in this context the process of shaping the identity of the Uniates, shows Eastern and Western influences.

Keywords: Basilians, typography, prosta mova, 18th century, literary culture.